

<https://doi.org/10.34142/23129387.2022.67.05>

УДК 159.9

ORCID 0000-0003-1179-8540

ORCID 0000-0002-5953-7676

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАТЕРІ ЯК ЧИННИК КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Віра О. Крамченкова^{1ACD}, Ольга Л. Бовишук^{2B}

*1 - доктор психологічних наук, професор кафедри психології,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.*

Сковороди, Україна, E-mail: kramchenkova@ukr.net

*2 – магістрантка кафедри психології, Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, E-mail:
odri.tara@gmail.com.*

Внесок авторів: А - дизайн дослідження; В - збір даних; С -
статистичний аналіз; D - підготовка рукопису; Е - збір коштів.

Актуальність. У сучасному суспільстві актуальним
видається вивчення особливостей материнської самореалізації
у поєднання її соціальних аспектів та параметрів особистісної
зрілості, смисложиттєвих орієнтацій й компонентів
самоактуалізації як чиннику інтелектуального розвитку
дитини молодшого шкільного віку.

Мета: визначення особливостей взаємозв'язку
самореалізації матері та когнітивного розвитку її дитини
молодшого шкільного віку.

Методи. Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.
Леонтьєва, тест-опитувальник «Особистісна зрілість» Ю.З.
Гільбуха, опитувальник САМОАЛ Н. Калини і А. Лазукіної для
психодіагностики самореалізації матерів, культурно-вільний
тест інтелекту Кеттела та методики «10 слів», «Пропущені
букви», «Простав значки» для аналізу когнітивних здібностей їх
дітей. У дослідженні брали участь 31 діада «мати-дитина».

Результати Визначено рівень когнітивного розвитку молодших школярів у залежності від рівню самореалізації їх матерів. Виявлено кореляційні зв'язки компонентів особистісної материнської самореалізації.

Висновки. Встановлено, що стимуляція інтелектуального розвитку молодшого школяра у батьківсько-дитячій взаємодії відрізняється у залежності від рівня самореалізації матері. Діти матерів із достатнім рівнем самореалізації характеризуються більш високим рівнем інтелекту, більш швидким мисленням й розвинутою увагою. Виявлено, що за умов достатнього рівню материнської самореалізації почуття обов'язку, здатність до близькості та загальний рівень її особистісної зрілості негативно корелює із механічною пам'яттю дитини, смисложиттєві орієнтації на цілі та локус контролю життя, а також орієнтація у часі та цінність саморозвитку позитивно пов'язані із інтелектом. Розвиток смислової пам'яті та уваги позитивно пов'язані із саморозумінням, аутосимпатією та гнучкістю матері, а швидкість мислення дитини із цінністю саморозвитку матері. Показано, що при зниженому рівні самореалізації матері нереалізоване прагнення розкриття власних можливостей та потенціалів чинять суперечливий вплив на когнітивний розвиток її дитини.

Ключові слова: материнський вплив; самореалізація; особистісна зрілість; смисложиттєві орієнтації; самоактуалізація; інтелектуальний розвиток; когнітивні здібності; молодший шкільний вік; взаємодія в діаді «мати-дитина».

Mother's self -realization as a factor of cognitive development of a young school age

Vera O. Kramachenko^{IACD}, Olga L. Bovshik^{2B}

I - Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Psychology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine,

E-mail: kramchenkova@ukr.net

2 - Master of Psychology Department, H.S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University, Ukraine,
E-mail: odri.tara@gmail.com.

Relevance of research. . In modern society, it is relevant to study the features of maternal self-realization in combination of its social aspects and parameters of personal maturity, semantic orientations and components of self -actualization as a factor of intellectual development of a child of younger school age. Purpose: to determine the peculiarities of the relationship of mother's self -realization and the cognitive development of her young child. Methods. Test of semantic orientations DO Leontyeva, Test Remoker "Personal Maturity" Yu.Z. Gilbukha, questionnaire Samoal N. Kalina and A. Lazukina for the psychodiagnosis of mothers' self-realization, cultural and of Kettel's intelligence free test and methods of "10 words", "missed letters", "fare" for the analysis of cognitive abilities of their children. The study involved 31 dyades "Mother-child".

The results determined the level of cognitive development of younger students, depending on the level of self-realization of their mothers. The correlation of the components of personal maternal self -realization has been identified.

Conclusions. It is established that the stimulation of the intellectual development of the younger student in the parent-childish interaction differs depending on the level of self-realization of the mother. Children with sufficient level of self -realization are characterized by a higher level of intelligence, faster thinking and advanced attention. It is revealed that, under the conditions of sufficient level of maternal self -realization, the sense of duty, the ability to proximity and the overall level of its personal maturity negatively correlates with the mechanical memory of the child, the semantic life orientation of the goals and locus of life control, as well as time orientation in time and value of self -development. related to intelligence. The development of semantic memory and attention is positively related to self -understanding, autosympathy and mother's flexibility, and the rate of thinking of the child with the value of the mother's self -development. It is shown that with a reduced level of

self -realization of the mother, the unrealized desire to disclose her own opportunities and potentials has a contradictory effect on the cognitive development of her child.

Keywords: *maternal influence; self-realization; personal maturity; semantic orientation; self -actualization; intellectual development; cognitive abilities; younger school age; Interaction in the dyad "mother-child".*

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства становлення людини стикається із зростаючою конкуренцією, високими вимогами до особистості, життя вимагає більш гнучких моделей для інтеграції в мінливе соціальне середовище для розвитку гармонійної та успішної особистості. Успішність або неуспішність дитини у світі і, відповідно, глибоке усвідомлення нею своєї компетентності або неуспішності прямо залежить від того, наскільки якісно реалізовані завдання формування особистості на ранніх етапах розвитку (Зарицька В. В., 2019).

У наукових дослідженнях підкреслюється, що вирішальним фактором розвитку інтелекту дитини в сім'ї визнається «психічна стимуляція», яка відбувається при спілкуванні і спільній діяльності дітей і близьких дорослих. Активно досліджуються різні аспекти когнітивного розвитку дітей та фактори впливу на нього на різних етапах онтогенезу (Смұльсон М.Л., 2003; Breit M., Brunner M., Preckel F., 2021). На сьогодні вплив на інтелектуальний розвиток дитини таких умов середовища, як культурний і соціально-економічний статус сім'ї, освіта батьків, не залишає сумнівів. Наголошується, що молодший шкільний вік – період найбільш інтенсивного інтелектуального розвитку дитини, коли сім'я може виступати в якості як позитивного, так і негативного фактору впливу на розвиток когнітивних здібностей дитини. Визначальне значення в інтелектуальному розвитку молодшого школяра відіграють стилі сімейного виховання, спілкування і спільна діяльність членів сім'ї, зокрема матері (Онуфрієнко Л.О., 2012; Hülür G., Wilhelm O., Robitzsch A., 2011).

Материнська роль у розвитку дитини підкреслюється багатьма дослідженнями (Крамченкова В.О., 2010; Wilhelm O., Robitzsch A., 2011; Онуфрієнко Л.О., 2012 та інші), що дозволяє зробити висновок, що дисгармонійний характер взаємовідносин у системі «мати-дитина», є критерієм деструктивного розвитку, в тому числі й когнітивного. Вплив матері в успішному інтелектуальному розвитку дитини пов'язаний із емоційною близькістю у системі «мати-дитя» та проявом материнських особистісних якостей. Психологічні риси матері впливають на інтелектуальний розвиток дитини через її провідну роль у організації взаємодії, відбиваючи її особистісний розвиток (Титаренко Т.М., 2003; Онуфрієнко Л.О., 2012). Сучасна соціальна ситуація передбачає активну життєву позицію жінки-матері з визначення свого місця в суспільстві, розкриття своїх можливостей, пошук нових шляхів самоздійснення та самореалізації, розвитку таких особистісних якостей як мобільність, гнучкість, динаміка, здатність до швидкого засвоєння нового досвіду, вміння діяти рішуче (Зарицька В. В., 2019). Саме у випадку достатнього рівню самореалізації жінки як особистості та як матері безумовне позитивне емоційного ставлення матері до дитини та адекватні розвивальні впливи, дозволяють дитині відчувати почуття емоційного комфорту та благополуччя, які в свою чергу необхідні для нормального психічного розвитку дитини у всіх сферах.

Отже, актуальним видається вивчення особливостей взаємозв'язку материнської самореалізації у поєднання її соціальних аспектів та параметрів особистісної зрілості, смисложиттєвих орієнтацій й компонентів самоактуалізації та інтелектуального розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей взаємозв'язку самореалізації матері та когнітивного розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. У дослідженні брали участь 31 діада «мати-дитина», що характеризуються подібним соціально-економічним статусом, проживають у подібних соціально-психологічних умовах життя і навчання. Діти – учні 4-х класів,

вік матерів – від 32 до 40 років. У дослідженні було здійснено розподіл матерів на дві групи – із достатнім і заниженим рівнем самореалізації – за критерієм самоактуалізації та за критеріями соціальної реалізації (рівень заробітку, важливість кар'єри, ступінь задоволення своїм соціальним становищем та життєвими успіхами).

Психодіагностика психологічних компонентів самореалізації жінок проводилася за показниками методик тест-смісложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О. Леонтьєва, тест-опитувальник «Особистісна зрілість» Ю.З. Гільбуха, опитувальник САМОАЛ (методика Н.Калини і А. Лазукіна). Для аналізу інтелектуальних інтелектуального розвитку та когнітивних здібностей молодших школярів було обрано Культурно-вільний тест на інтелект (СФІТ) Кеттела та методики визначення рівня пам'яті «10 слів», визначення швидкості мислення «Пропущені букви» та визначення перемикання й розподілу уваги «Простав значки».

Статистична обробка даних проводилася за допомогою методу непараметричного порівняння середніх значень за критерієм Манна-Уїтні та кореляційного аналізу.

Результати. Відповідно до розподілу матерів на дві групи за критерієм самореалізації, результати дослідження когнітивного розвитку їх дітей також були розподілені на дві групи. Середні значення показників інтелекту та когнітивних психічних процесів дітей обох груп представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Показники когнітивного розвитку дітей

Параметри когнітивного розвитку	Середні показники за групами ($M \pm \sigma$)	
	Діти матерів із достатнім рівнем самореалізації	Діти матерів із заниженим рівнем самореалізації
IQ	105,0 \pm 11,8	94,0 \pm 11,4*
Коефіцієнт смислової пам'яті	0,9 \pm 0,1	0,8 \pm 0,2
Коефіцієнт механічної пам'яті	0,7 \pm 0,2	0,6 \pm 0,1
Швидкість мислення	24 \pm 2,1	20 \pm 4,6*
Увага	9 \pm 1,5	7 \pm 1,4*

Примітка: * - достовірні відмінності при $p \leq 0,05$.

Діти матерів із достатнім рівнем самореалізації характеризуються рівнем інтелекту (IQ) в межах норми та вище норми, більш швидким мисленням і розвинутою увагою. Діти матерів із заниженим рівнем самореалізації характеризуються порівняно нижчим рівнем IQ, показники якого знаходяться в межах норми і нижче норми, менш швидким мисленням і менш розвинутою увагою. Рівень смислової та механічної пам'яті в обох групах дітей не має достовірних відмінностей.

Результати дослідження взаємозв'язку компонентів психологічної самореалізації матерів із різним рівнем самореалізації та когнітивних здібностей їх дітей представлено на рисунках нижче.

У групі діад «мати-дитина» за умов достатнього рівню самореалізації матері показник шкали «Орієнтація у часі» матері корелює із інтелектом дитини (0,361, при $p < 0,05$). Це свідчить, що чим більше ці жінки живуть теперішнім, насолоджуються життям сьогодні, тим вище рівень інтелекту їх дітей. Показник шкали «Цінності» матері корелює із інтелектом та швидкістю мислення дитини (0,535 та 0,374, відповідно при $p < 0,05$). Отже, чим більше у матері таких цінностей самоактуалізації, як: добро, цілісність, життєвість, унікальність, самодостатність, справедливість, успіх, гармонійні відносини, тим вищі показники інтелекту і швидкості мислення дитини. Показники шкал: «Саморозуміння», «Аутосимпатія» та «Гнучкість» матері корелюють із смисловою пам'яттю (0,423, 0,512 та 0,557, відповідно при $p < 0,05$) і з увагою дитини (0,517; 0,714 та 0,637, відповідно при $p < 0,05$). Чим більше жінка прислуховується до своїх бажань і почуттів, чим більше вона керується особистими оцінками не підміняючи їх зовнішніми соціальними стандартами, чим позитивніше вона відноситься до себе і має адекватну самооцінку, чим більше прагне до самовираження у спілкуванні, тим більш розвинуті смислова пам'ять та увага у її дитини.

Прямопропорційні кореляції за показниками смисложиттєвих орієнтацій матерів із достатнім рівнем

самореалізації та когнітивних здібностей дітей визначено за наступними шкалами: показник «Цілі» матері із рівнем механічною пам'яті дитини (0,374, при $p < 0,05$), показник «Процес» матері із рівнем інтелекту дитини (0,450, при $p < 0,05$). Отже, чим більше важливих цілей ставить мати, чим більше її кругозір, більш емоційно-насичене, цікаве, наповнене сенсом її життя, тим більше вона схильна до стимуляції інтелектуального розвитку дитини, а також її механічної пам'яті, зокрема через цілеспрямоване тренування (заучування віршів, лічилок та ін.).

Показники за компонентами особистісної зрілості матерів із достатнім рівнем самореалізації мають негативний зв'язок із розвитком механічної пам'яті її дитини (із загальним показником особистісної зрілості -0,401, при $p < 0,05$; із «Почуттям обов'язку» -0,379, при $p < 0,05$; із «Здатністю до близькості» -0,603, при $p < 0,05$), що свідчить, що загальна спрямованість діяльності матері на значущі життєві цілі, прагнення максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, суспільного визнання та високий рівень емпатії не стимулює розвиток механічної пам'яті дитини через переконання у необхідності більш осмислених форм її діяльності. Показники «Відношення до Я» матері позитивно корелюють із увагою дитини (0,484, при $p < 0,05$). Отже, чим позитивніша «Я концепція» матері, чим вона більш позитивно і впевнено почуває себе у стосунках із дитиною, тим більше вона стимулює розвиток уваги дитини через створення спокійної атмосфери врівноваженості та впевненості у успіху під час материнсько-дитячої взаємодії, в тому числі в процесі занять.

У групі діад «мати-дитина» за умов зниженого рівню самореалізації матері (рис.2) показник шкали «Цінності» матері негативно корелює із інтелектом дитини (-0,638, при $p < 0,05$). У матерів цієї групи виявилось, що чим більше мати цінує свободу, незалежність, успіх, чим більше прагне до самоактуалізації, тим менше обов'язків щодо виховання дитини вона бере на себе, тим нижче рівень інтелекту у її дитини. Показник шкали «Погляд на природу людини» матері корелює

із смисловою і механічною пам'яттю дитини (0,474 та 0,663, відповідно при $p < 0,05$). Виявилося, що чим більше мати довіряє людям і навколишньому світу, чим більше вона вірить у могутність людських можливостей, більше щирих і доброзичливих стосунків вона встановить, тим краще пам'ять у її дитини. Показник шкали «Потреба у пізнанні» матері негативно корелює із показником швидкості мислення дитини (-0,460, при $p < 0,05$). Тобто, у матерів із заниженим рівнем самореалізації зайнятість собою, постійне прагнення «самовдосконалюватися», пізнавати щось нове, невпинно знаходитись у пошуках нових вражень й занять, позначається уповільненням мислення її дитини. Показник шкали «Креативність» матері корелює із увагою дитини (0,367, при $p < 0,05$). Чим більше мати живе творчим, нестандартним життям, тим більш розвинута увага у її дитини. Показник «Автономність» матері негативно корелює із механічною пам'яттю дитини і швидкістю мислення (-0,357 та 0,628, відповідно при $p < 0,05$).

Автономність для матерів цієї групи пов'язана із бажанням позбутися соціальних й індивідуальних стереотипів. Слід припустити, що така жінка у вихованні дитини використовує суперечливі вимоги і очікування. Дитина у такій постійній невизначеності шукає стабільних орієнтирів і виявляється нездатною швидко й продуктивно мислити та запам'ятовувати.

Показник шкали «Спонтанність» матері позитивно корелює із інтелектом (0,411, при $p < 0,05$) і негативно корелює із швидкістю мислення дитини (-0,385, при $p < 0,05$). Отже, що чим більше мати проявляє спонтанність у своїй поведінці, чим більше вона дозволяє собі «робити дурниці», тим вищий інтелект має її дитина. Але водночас така материнська нестандартна поведінка формує у її дитини стан напруги та невизначеності і тим повільніше та вона починає мислити. Показник шкали «Аутосимпатія» матері негативно корелює із механічною пам'яттю дитини (-420, при $p < 0,05$). Для матерів із заниженим рівнем самореалізації виявилося, що чим більше

мати приймає себе і позитивніше відноситься, тим менший рівень механічної пам'яті має її дитина.

Кореляційні зв'язки між показниками смисложиттєвих орієнтації матерів із зниженим рівнем самореалізації та когнітивних здібностей їх дітей встановлено лише за шкалами «Цілі» та «Локус контролю життя» матері із рівнем розвитку інтелекту дитини (0,374, при $p < 0,05$ та 0,366, при $p < 0,05$ відповідно). Отже, осмисленість життєвих цілей та контроль свого життя й самостійність у прийнятті життєвих рішень матері сприяють розвитку інтелекту її дитини навіть за умов зниженого рівня материнської самореалізації.

Показники за компонентами особистісної зрілості матерів із зниженим рівнем самореалізації виявляють негативні зв'язки із рівнем когнітивних здібностей дитини (-0,367, при $p < 0,05$ між «Мотивацією досягнень» матері та рівнем інтелекту дитини; 0,370, при $p < 0,05$ між «Здатністю до близькості» матері та смисловою пам'яттю дитини) та позитивні із рівнем механічної пам'яті (0,358, при $p < 0,05$ із показником «Відношення до Я»). Отже, матері із заниженим рівнем самореалізації, тобто незадоволеністю професійним, кар'єрним та життєвим успіхом, прагнучи до досягнень та лідерства, а також емоційної близькості, намагаються досягти компенсаторного успіху у материнській сфері через формування симбіотичних зв'язків з дитиною. В цьому разі мати прагнучи власних успіхів підмінює своєю діяльністю діяльність та справжній розвиток дитини, тобто виконує необхідні завдання за дитину, застосовує надмірний контроль не надаючи дитини ініціативи та самостійності, гальмуючи розвиток відповідальності за власну діяльність й успіхи. Результатом цього стає інфантилізація дитини, уповільнення розвитку найбільш продуктивних когнітивних здібностей – інтелекту та смислової пам'яті. Проте, позитивне ставлення матери до себе стимулює розвиток механічної пам'яті її дитини.

Висновки. Стимуляція інтелектуального розвитку молодшого школяра у батьківсько-дитячій взаємодії відрізняється у залежності від рівня самореалізації матері. Діти

матерів із достатнім рівнем самореалізації характеризуються більш високим рівнем інтелекту, більш швидким мисленням й більш розвинутою увагою.

За умов достатнього рівню материнської самореалізації почуття обов'язку, здатність до близькості та загальний рівень її особистісної зрілості негативно корелюють із механічною пам'яттю дитини, смисложиттєві орієнтації на цілі та локус контролю життя, а також орієнтація у часі та цінність саморозвитку позитивно пов'язані із інтелектом дитини. Розвиток смислової пам'яті та уваги дитини позитивно пов'язані із саморозумінням, аутосимпатією та гнучкістю матері, а швидкість мислення дитини із цінністю саморозвитку матері.

При зниженому рівні самореалізації матері нереалізоване прагнення розкриття власних можливостей та потенціалів чинять суперечливий вплив на когнітивний розвиток її дитини. Осмислені особистісні цілі, внутрішній локус контролю життя та спонтанність матері позитивно позначається на рівні інтелекту її дитини, а мотивація досягнень та цінності саморозвитку – негативно. Сміслова пам'ять молодшого школяра пов'язана із позитивним поглядом на природу людини та негативно корелює із здатністю до близькості його матері, що є проявом емоційного злиття та інфантилізації. Механічна пам'ять дитини прямо корелює із відношенням до власного Я, позитивним поглядом на природу людини та зворотно корелює із автономністю та аутосимпатією матері. Швидкість мислення дитини негативно пов'язана із автономністю, спонтанністю та потребою у пізнанні його матері, а увага позитивно корелює із материнською креативністю.

Перспективу подальших досліджень може скласти визначення структури факторів особистісної самореалізації жінки-матері.

Література

Зарицька В. В. (2019). Психологія самореалізації особистості: монографія. К.: Олдіплус.

Онуфрієнко Л.О. (2012) Як сім'я впливає на становлення особистості дитини. Обдарована дитина. № 4. 52-55.

Смутьсон М.Л. (2003). Психологія розвитку інтелекту: монографія. К.: Нора-друк.

Крамченкова В.О. (2010). Психологія сім'ї. Х.: Нове слово.

Титаренко Т.М. (2003). Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь.

Breit M., Brunner M., Preckel F.. (2021) Age and ability differentiation in children: A review and empirical investigation. *Developmental Psychology*. Vol. 57(3). 325-346.

Hülür G., Wilhelm O., Robitzsch A. (2011) Intelligence differentiation in early childhood. *Journal of Individual Differences*, Vol. 32(3). 170-179.

Оригінальний рукопис отриманий 14 вересня 2022 року

Стаття прийнята до друку 21 вересня 2022 року